

Var Søren Kierkegaards tungsinne andligt eller psykiatriskt betingat?

Den 2 oktober 1855 togs Søren Aabye Kierkegaard in på Det Kongelige Frederiks Hospital i Köpenhamn efter att ha fallit omkull på gatan. Benen bar honom inte. Efter 41 dagars sjukhusvistelse avled han 42 år gammal; mot slutet nästan totalt förlamad men mentalt intakt. Av den bevarade journalen kan man utläsa att det rörde sig om en progressiv uppåtstigande paralis. Den började med svaghet, smärtor och myrkröppningar i benen samt övergående inkontinens 14 dagar innan han kom till sjukhuset. Hans läkare var rådvilla. Själv trodde han sjukdomen var psykisk samtidigt som han var förvissad om att han skulle dö. I dag har vi en plausibel diagnos, ställd av den danske läkaren Ib Søgaard: Guillain-Barrés syndrom.

Om nu Kierkegaards sista sjukdom fått sin förklaring är det annorlunda med det tungsinne som han ständigt återkommer till i dagböckerna. I en anteckning berättar han om sin tungsinne far, som på sin ålderdom fick en son, nämligen Kierkegaard själv, på vilken »hela detta tungsinne går i arv«. När han sammanfattade sin syn på författarrollen 1849 i »Synspunktet for min forfatter-virksomhed« är det relationen till fadern och det egna tungsinnet som han låter vara avgörande omständigheter bakom sitt skapande. Dessutom beskriver han sig som en kristen författare. Tungsinnet hade honom dock aldrig helt i sin makt. Det balanserades även »andens elasticitet«, som gjorde att han kunde dölja det. Han var en dubbelnatur, »en Janus Bifrons: med det ena ansiktet ler jag, med det andra gråter jag«. Många släktingar

blev följaktligen förvånade när de ställdes inför hans tungsinne i den första postumt publicerade utgåvan av hans dagböcker. Minnesbilderna av deras kvicke och älskvärde frände stämde inte med vad de nu fick läsa.

Kierkegaards far omfattade en djup fromhet som förenade pietism med en gammaltestamentlig stränghet. För honom stod den lidande Kristus i centrum. Trots att han kom från fattiga förhållanden blev han en framgångsrik köpman. Redan vid 40 års ålder kunde han dra sig tillbaka som rentier, men hans liv fylldes av sorger. Fem av sju barn och två hustrur samt en älskad svärdotter gick före honom i graven. Kierkegaard och hans äldre bror var de enda av barnen som överlevde honom. Vid omkring 25 års ålder genomgick Kierkegaard en traumatisk kris, »den stora jordbävningen«. Det var då han insåg sambandet mellan familjens olyckor och en skuld fadern bar på; något som denne berättat för honom i förtroende. Kierkegaard talade aldrig i klartext om vad det handlade om, utan vår kunskap baseras på spridda antydningar i dagböcker och författarskap. Man har bl a antagit att det rört sig om sexuella försyndelser. En annan tolkning bygger på en arkaiserande dagboksanteckning, skriven av Kierkegaard långt senare. Den handlar om den fattige vallpojken som en gång förbannade Gud i förtvivlan över sitt elände. Vallpojken, dvs fadern, kunde inte ens som åldring glömma sin förbrytelse mot Gud.

Vi vet inte var gränsen mellan myt och verklighet går i allt detta. Men för Kierkegaards självförståelse

SØREN KIERKEGAARD OCH HANS FÄSTMÖ REGINE OLSEN
Pennteckning av W Marstrand.
Teckningen finns på Bymuseet i Köpenhamn.
Foto: Bymuseets bildarkiv

»Vad är min sjukdom? Tungsinne. Var har denna sjukdom sitt säte?«

(Kierkegaard)

**SØREN
KIERKEGAARD**
1813–1855,
dansk teolog, fi-
losof och förfat-
tare. Teckning
av P C Klæstrup.

»Det har sedan
min tidigaste
barndom suttit
en pil i mitt
hjärta. Så
länge den sit-
ter där är jag
ironisk – dras
den ut, så dör
jag.«

(Kierkegaard)

och den romantiserade bild som eftervärlden gärna velat ge av honom har faderns gåtfulla skuld till Gud spelat en viktig roll. Den bidrog till Kierkegaards identifikation med att vara både ett offer och en utkorad. Han plågades länge av en fix idé: han skulle inte bli äldre än Kristus, dvs 33 år.

Det är oklart om Kierkegaard menade att tungsinnet var ett biologiskt arv. Han trodde nämligen på arvsynnen, inte bara som ett resultat av en händelse i biblisk tid, utan också som en aktualitet vid varje människas tillblivelse. Han kunde uttrycka bitterhet över att fadern så tidigt pådyvlat honom en vuxen människas stränga religiositet. Ändå betonar han gång efter annan sin faderskärlek i dagböckerna. Modern omnämns däremot nästan aldrig, men han greps av djup sorg vid hennes död. Han var då 21 år. Den fäderneärvda förmögenheten möjliggjorde ett liv som fri författare. Skrivandet gav avlastning från tungsinnet. Under sitt korta liv gav han ut 30 böcker; dessutom skrev han ett stort antal artiklar och pamfletter. Till detta kommer postumt publicerade arbeten och ett omfattande material av dagboksanteckningar.

Kierkegaard refererade ofta till sitt tungsinne som »pålen i köttet»; ett begrepp som han hämtat från aposteln Paulus. Det lade sig mellan honom och ett normalt socialt liv. Han talade om sin »slutenhet«. Tungsinnet och vetskapen om faderns skuld var, enligt honom, främsta orsaken till att han efter 13 månader bröt förlovningen med borgardottern Regine Olsen. Han bar på hemligheter som han inte kunde yppa för henne. Därför kom han att framleva sitt liv som unklar.

Efter 1851 publicerade han inga böcker, men dagböckerna vittnar om en intensiv aktivitet. Pessimismen stegrades med tiden. Hans kristendomsuppfattning blev allt mer livsfientlig. Livet var en »straffanstalt«. Förmögenheten höll dessutom på att ta slut. Innan han dog hade han dock en mäktig uppgift – »den sak som jag har att tjäna är den största som Danmark någonsin haft« – nämligen att rädda kristendomens framtid. Sitt sista år ägnade han åt en våldsam

polemik mot statskyrkan, som enligt honom hade declinerat till ett simpelt näringsfång.

I flera arbeten är tungsinnet ett viktigt tema. I första delen av »Enten – eller« (1843), där ett estetiserande förhållningssätt exemplifieras, är det en »riddarborg« för jaget, men också förknippat med en inre tomhet. I den andra delen, där ett alternativt etiskt förhållningssätt gestaltas, är tungsinnet något som präglar en människas känsloliv när hon söker att bli medveten om sig själv »i sin eviga giltighet«, samtidigt som andra inre krafter pressar henne tillbaka. Ofta kan den tungsinte inte säga vad det är som tynger. Dagboksromanen »Skyldig? – Ikke skyldig?«, som ingår i »Stadier paa livets vei« (1845), handlar om en ung man som ältar sina skuld känslor efter sin för ett år sedan brutna förlovnings; hans religiöst färgade tungsinne fjärmade honom från den älskade. I »Gjengtagelsen« (1843) möter vi en liknande ung man.

Kierkegaard tog upp näraliggande problem i »Begrebet angst« (1844), som behandlar ångestens natur (historiens första monografi över detta ämne), och i »Sygdommen till døden« (1849), där förtvivlan står i fokus. Bägge tillstånden hör ytterst samman med synd, och ingen kan helt undgå dem. Människan erfar ångest när hon ställs inför sin existentiella frihet. Hennes valalternativ saknar till en början konkretion. Det onda (synden) och det goda är ännu bara ett »komplex av aningar«. I detta komplex döljs också sexualiteten. Ångesten liknas vid en svindel, ungefär som när man skådar ner i en brunn och känner suget från djupet och samtidigt värjer sig mot att dras ned – »en antipatetisk sympati«. Förtvivlan hemsöker människan när hon inte vill vara sig själv. Med människans själv avser Kierkegaard en syntes mellan kropp och själ. Denna syntes är kärnan i hennes identitet – han använder också uttrycket ande – och gör att hon kan relatera till Gud. I förtvivlan stänger hon sig ute från det eviga. Det är en sjukdom vars slutstadium är andlig död.

Många uttolkare av Kierkegaard menar att hans psykologi föregriper psykoanalysen. Man har framhållit att han egentligen beskriver undermedvetna och sexuellt laddade konflikter, som leder till ångest, emotionell hämning och nedstämdhet.

För egen del vände sig Kierkegaard till familjens läkare, dr Oluf Lundt Bang, angående sitt tungsinne. Han undrade om det berodde på ett missförhållande mellan kropp och själ, och om det var ett hinder för honom att realisera »det allmänna«, dvs att ingå äktenskap. Vidare frågade han om missförhållandet kunde hävas genom en viljeakt. Vad Bang svarade är oklart, men på den sistnämnda frågan gav han dock, enligt Kierkegaards dagbok, negativt besked. Han fruktade att hans patient skulle »spränga det hela« genom att sätta sin viljekraft i rörelse. Det finns också uppgifter om att Kierkegaard drabbades av enstaka frånvaroattacker. Epilepsi var ett legalt hinder mot äktenskap, vilket också kan förklara hans andra fråga till Bang. Från Frederiks Hospital finns noteringar om att han intog valeriana; ett läkemedel vars indikation bl a var epilepsi. I vilket fall kom han efter sina konsultationer hos Bang fram till att läkarna inte vet något om tungsinnet. Han tyckte ändå att det var viktigt att han »respekterat den mänskliga instansen«. I »Enten – eller« säger han beträffande läkares uppfattning att tungsinnet skulle ha kroppsliga orsaker: »... en märkvärdig åsikt när de inte kan bota det. Det kan endast anden.«

Hur har eftervärlden tolkat Kierkegaards tungsin-

KIERKEGAARD
tecknad av H P
Hansen. Detta
lär ska vara den
mest porträtt-
lika bilden av
Kierkegaard.

**KIERKEGAARDS
FADER**
Michael Peder-
sen Kierkegaard.

ne? Jag skall här ge några axplock. Tidiga auktoriteter har i allmänhet betonat inflytandet från den tryckande religiösa atmosfären i barndoms hemmet. Den danske litteraturkritikern Georg Brandes, kulturradikal banérförare för det sena 1800-talets litterära avantgarde, var av naturliga skäl främmande för det religiösa innehållet i Kierkegaards författarskap, men han uppskattade dess estetiska kvaliteter och den antiklerikala udden i angreppen mot statskyrkan. I en biografi från 1877 framkastade han hypotesen att »pålen i köttet« också handlade om ett kroniskt ryggmärgslidande, underförstått syfilis, som slutligen ledde till döden. Sjukdomen, menade Brandes, gav skuld känslor som förstärkte den fäderneärvda mjältsjukan. Den omöjliggjorde också äktenskap. Som vi sett har vi dock i dag en annan förklaring till den sista sjukdomen. Det finns emellertid ett parti i »Skyldig? – Ikke skyldig?«, som tillsammans med några vaga dagboksanteckningar givit upphov till spekulationer om att Kierkegaard under sin studenttid i berusat tillstånd släpades iväg av några kamrater till en bordell. Men vad som verkligen hände vet man inte, och det saknas i övrigt belägg för att Kierkegaard skulle ha smittats av syfilis.

En forskare som i flera arbeten sökte första Kierkegaard med stöd i ett nära studium – »en psykologisk mikroskopi« – av det efterlämnade dagboks materialet var P A Heiberg. Han menade att Kierkegaard distanserade sig från det fäderneärvda tungsinnet genom sin egen troskamp. I en studie från 1925 sammanfattade han förloppet med ett citat från Kierkegaards dagbok: »från medfödd ångest – till tro«.

1933 publicerade Hjalmar Helweg, sedermera professor i psykiatri vid universitetet i Köpenhamn, en psykiatrisk patografi över Kierkegaard. I den tillämpade han det diagnostiska system som utvecklats i tyskspråkig psykiatri runt förra sekelskiftet. Slutsatsen var otvetydig; det rörde sig om en manodepressiv sinnessjukdom. Helweg vände sig med skärpa mot tidigare forskare, särskilt Heiberg, vilken han menade ägnade sig åt en »reflexionspsykologi«, som inte beaktade de endogena faktorerna. I stället framhöll han Kierkegaards ärftliga belastning. Fadern led av depression. En farbror kasserades från krigstjänst på grund av sinnessjukdom. Kierkegaards äldre bror, Peder Christian, till slut den ende överlevande i syskonskaran, gjorde en lysande karriär. Han blev biskop i Ålborg, men på sin ålders höst begärde han under inflytande av ett djupt svärmod avsked från sitt ämbete, som han ansåg sig ovärdig att inneha. En son till honom drabbades också av sinnessjukdom. Även två systersöner till Kierkegaard hade depressiva symtom; en av dem som blev läkare begick självmord 64 år gammal.

Det är svårt att påvisa väl avgränsade depressiva och maniska skov hos Kierkegaard. Helweg menade att det handlade om sammansatta tillstånd med en viss periodicitet, i vilka en forcerad associationsrikedom och flödande energi blandades med ett depressivt tankeinnehåll, och att nästan alla centrala tankar i Kierkegaards filosofi kunde förstås mot den bakgrunden.

Diagnosen manodepressiv sinnessjukdom ifrågasattes av den svenske prästen, religionspsykologen – med tiden också psykiatern – John Björkhem i en biografisk studie 1942. Han menade att förklaringen till tungsinnet kunde sökas i Kierkegaards schizotyma personlighet med dess egocentriska subjektivitet och benägenhet att leva mer i fantasin än i den yttre verkligheten. Allt detta bidrog till en stark känsla av ex-

FREDERIKS HOSPITAL i Köpenhamn, där Kierkegaard avled 42 år gammal 1855. Kopparstick av James Gray efter teckning av C F Christensen.

klusivitet och att vara utkorad. Mot Helweg hävdade Björkhem att Kierkegaard aldrig var sinnessjuk. Även den danske psykiatern Ib Ostfeldt kom i ett arbete 1972 fram till en liknande uppfattning. Visserligen kan man finna manodepressiva inslag i Kierkegaards familj, men sjukdomen blev aldrig manifest hos Kierkegaard själv. De nedärvda anlagen gav emellertid utslag i en personlighetsmässig skörhet, till vilken också påverkan från barndoms miljön bidrog. Liksom Björkhem ifrågasatte Ostfeldt att Kierkegaards tungsinne var en psykisk sjukdom.

Kierkegaard har naturligtvis också inspirerat till psykoanalytiska tolkningar. I en bok från 2000 framhåller Lis Lind den patologiska relationen till fadern med dess undertryckta aggressivitet och masochism samt hur denna projiceras i Kierkegaards gudsbild och även indirekt i angreppen mot statskyrkan. Själva tungsinnet uppfattar hon som en romantisk pose.

Nyligen har den amerikanske psykiatern Peter D Kramer i en uppmärksam bok svepande förklarat att Kierkegaard led av en kronisk depression, liksom också hans fiktiva gestalter.

I sin stora biografi framhåller Joakim Garff att Kierkegaards dagböcker hänger samman med författarskapet i övrigt. Den självbild som han där förmedlar är selektiv och präglad av hans medvetna existentiella hållning. Bedömningen att han led av en allvarlig affektiv sjukdom vilar därför på en bräcklig grund, även om man väger in hans ärftliga belastning. Han gäcker våra diagnostiska preciseringar, vilket de divergerande tolkningarna av hans tungsinne illustrerar. Dessutom etablerade han ett avstånd mellan sig själv och sitt författarskap. De viktigaste arbetena publicerades under pseudonymer. Det var ett led i vad han kallade »indirekt meddelande«. Han ville låta sin författaridentitet träda tillbaka till förmån för en fiktion, så att läsaren förbehållslöst kunde ta ställning till det som gestaltas och meddelas i verken. Till och med i dagböckerna upplöser sig Kierkegaard i mystifikation. I en anteckning säger han att efter hans död kommer ingen att bland hans papper »finna den skrift i mitt innersta som förklarar allt, och som ofta gör att det som världen kallar bagateller blir till oerhörda händelser för mig, och som jag anser för en obetydlighet, när jag tar bort den hemliga noten som förklarar det«.

Lars Sjöstrand

överläkare, Beroendecentrum Stockholm
lars.sjostrand@sl.se

»Alla vill ha utveckling men ingen vill ha förändring.«

»Att vara läkare är att själva vilja lida.«

»Att våga är att förlora fotfästet en stund. Att inte våga är att förlora sig själv.«

»Det gäller att leva i evigheten och ändå höra golvklockan slå.«

»Subjektiviteten är sanningen.«

(Kierkegaard)